

Venkovská krajina (problematika a rezolutika)

Jaká je naše zkušenost s venkovskou krajinou? Známe ji skutečně z autopsie, nebo jen z fotografií, beletrie, publicistiky? Jak vznikla? Vytvořila se? Vrstvila se? Čím vlastně prošla? Co s ní bude dál? Zajímá to vůbec někoho? Otázky, samé otázky. Jsou k nim odpovědi? Zkusíme to. Zvolíme fotografický postup - počínaje expozicí, přes vyvolání po ustálení a praní - uvidíme, co z toho vyjde.

Expozice

Venkovská krajina, venkovský prostor: Není vlastně o čem psát, nemáme jasno, co to vůbec venkov je. Andrie a Srb se sice ve svých závěrech rozcházejí s Vaisharem a Zapletalovou, ale shodují se v tom, že je třeba rozlišit města a ne-města, tj. venkov. První tandem autorů vidí řešení ve jmenném seznamu měst a obcí městského charakteru, a to, co v něm není, to je venkov. Druhý autorský tým varuje před takovým řešením. Navrhuje rozlišit regiony s městy a jejich zázemím, v nichž jsou města skutečně jádrovými sídelními útvary a zázemí je pak vlastně venkovem, připouští se i hybridní útvary.

Zmínění humánní geografové vycházejí především ze statistických šetření, z 10-letého Censu a mají pro taková řešení evidentní důvody. Jejich řešení se týkají venkova jako prostoru, ale co v případě venkovské krajiny? K tomu nestačí statistiky, je nezbytná zkušenost všestrannější, zkusme to přes percepci.

Venkov je totiž označením velmi relativním. Pro obyvatele Prahy je venkovem celé Česko či Čechie, ČR. Brňan je jemnější v rozlišení: venkovem je mu jih Moravy pod Brnem a Vysočina nad Brnem, samo Brno za venkov nepovažuje, i když ve vztahu k Vídni se jako venkov cítí, ale to i Pražané, nebo ne? Prostý člověk při vnímání krajiny pozná, co je venkovské a co je městské, ba dokonce rozliší i příměstskou krajinu, v níž se město zakusuje do krajiny venkovské, rozezná i venkovská města, v nichž zase pro změnu vnika venkovská krajina do krajiny městské. Ale krajinný přístup k rozlišování města a venkova není údaj-

ně exaktní, přesto nám zde vzniká gradient kulturní krajiny od urbánní přes suburbánní k subrurální a rurální. Jak lze exaktizovat? Třeba přes míru hemorobie, stupeň zkulturnění přírody, apod. Od čeho začít? Samozřejmě od toho, co je to vlastně krajina?

Běžně se rozlišují krajiny horské, stepní, lesní, ba pralesní, pouštní, ale také se mluví o polabské, valašské, tatranské krajině. První pohled je typologický, týká se prostorově opakovatelných krajin, zatímco druhý se týká neopakovatelného, individuálního prostoru. V každém případě jsou to segmenty krajinné sféry, která zahrnuje i moře a oceány, polární pustiny. Není pravdou, že v celé krajinné sféře dominuje sluneční záření, fotosyntéza. Proto je třeba konkrétně uvést, že se zabýváme krajinami souše.

V pojetí krajiny nemusí jít jen o pohled typologický, či individuální, ale i o obecný, který zdůrazňuje proces propojení jejích složek. Je tudíž rozdíl mezi venkovskou krajinou a venkovským prostorem? Je to jen otázka úhlu pohledu, výběru pro zdůraznění určitých rysů, zatímco území je identické.

Pojem krajina, mimochodem běžné slovo, implikuje interaktivitu člověka a jím přetvářené přírody, tj. produkt jejich interakce. Venkovský prostor je obecnější označení, jež v sobě nese integritu území, sílu vnitřní vazebnosti, odlišitelnost od jiných regionů, postihuje totalitu prostoru. Venkovskou krajinou rozumíme ekologický pohled na tento prostor s důrazem na rozlišení vazebnosti člověka/lidí a přírody krajiny, na jejich vzájemné působení. Příroda venkovské krajiny má své struktury, procesy, systémy, fluktuace, prahy, samoorganizaci atd., člověk v ní hledá zdroje, na nich identifikuje jejich potenciál jako nabídku látek, energie, informace s možnostmi, ale i omezeními využívání, vzniká tak hodnota krajiny, ale teprve v interakci, při využívání člověkem s důsledky ekologickými, resp. environmentálními. Venkovská krajina byla náš první kulturní krajinou počínající svůj život v neolitě, do té doby to byly jen sídelní segmenty lovců a sběračů. Není bez

zajímavosti, že dichotomie města a venkova je polarizovaným pokračováním interakcí kultury a přírody.

Venkovská krajina byla vždy prostorovou mozaikou segmentů orné půdy, sídel, lesů, lesíků, luk, pastvin, mezí, remízků, hájků, alejí, solitérů - stromů, ale i samot, statků, seníků, kapliček, božích muk, studánek, ale také silnic, mostů, cest, nesmíme zapomenout na strouhy, řeky, potoky, náhony, kanály, jezy, mlýny, rybníky, posléze přehrady, rovněž území s čerpáním podzemních vod, melioracemi atd. Jsou města složitější? Jen koncentrovanější. Na venkově je to na větší ploše. Redukce na prostor nás nesmí odvést od času krajiny: geneticky jsou zde 3 velké fáze - abiotická, biotická a antropická, která má své 3 poslední etapy - krajinu tradiční či klasickou, krajinu moderní a nyní zřejmě přichází krajina postmoderní.

Vyvolávání

Nejde nám o iniciaci problémů venkovské krajiny, ale o proces jejich zviditelnění, ať jde o vyvolávání negativu či inverzní proces pozitivu. Zde bychom měli jít po problémech venkovské krajiny. Proces antropizace krajiny jsme již naznačili na příkladu využívání vody v krajině. Můžeme pokračovat přeměnou lesů na lesní monokulturní plantáže - silvikultury - od konce 18. století, obdobně silí tlak na louky, dnes běžně chemicky přihnojované, a co teprve orná půda? Její agrochemická transformace zřejmě již dosáhla kulminčního bodu. Od malých lomů, pískoven, hliníků jsme pokročili k zejícím kráterům velkolomů, štěrkopískoven, od šachet, štol k velkodolům s poddolovanými územími, roste množství odpadu, vznikají velkoskládky, tak jako máme velké závody, velká sídliště, vše velké. Údajně „small is beautiful“ - jenže je vždy to, co je malé, malým problémem? Zase problémy. S turisty v chráněných územích, s erozí půdy akcelerovanou člověkem, stejně jako se sesuvy, kvalitou vod jak podpovrchových tak povrchových, s biocentry, biokoridory, úniky ropných látek, čistotou ovzduší. Mimochodem, viděli jste někdy za inverzních vzdušných situací naše vesnice v topném období s topeništi na hnědé uhlí? Vesnický smog! Výčet by mohl pokračovat, ale stop.

Krajina je vícevrstvným prostorem s interakcemi přírodních složek jak ve vertikálním, tak horizontálním směru, lidskou přítomností a zásahy do přírodních dějů v návaznosti na poznávání,

hodnocení, záměry, rozhodování a využívání zdrojů. Porozumět krajině není jednoduché a náš úhel pohledu je omezený. Přesto se o to pokusme, byť tak nelze učinit jedním modelem, jak se zhusta činí. Půjde nám spíše o porozumění, hledání významu, smyslu krajiny, než o standardní analýzy, tedy trochu hermeneuticky.

Použijeme k tomu metafor a začneme „krajinným sendvičem“. Podložkou krajiny je abiotická vrstva hornin přecházející do biotizované vrstvy se zvětralínami, půdou, podpovrchovou vodou a přízemní vrstvou ovzduší. Třetí vrstvou krajinného sendviče je vrstva biotická (sensu stricto), tedy jen organismy, nikoliv jejich prostředí - to je jimi biotizované. Čtvrtou vrstvou je vrstva antropická, jejíž existence má dopady na vrstvy předcházející, jež jsou jí antropizované. Volá se po vrstvě páté - noosferické, spíše však jde o důležitou dimenzi antropizace krajiny. Le Roy, Theillard de Chardin, Vernadskij v ní vidí možnost harmonizace vztahu člověka a přírody, mělo by jít o naplnění adjektiva kulturní v antropizované krajině. Dnes považujeme za kulturní krajinu i krajinu devastovanou. Není bez zajímavosti, že zmíněná představa krajinného sendviče platí jen pro krajinu venkovskou, nikoliv pro městskou, ta je přírodně zřetelně pauperizována.

Další metaforou je „krajinný palimpsest“: krajina zahrnuje řadu textů, různě čitelných, rozuměj odezev nejen současných, ale i minulých procesů, které utvářejí časově diferencovanou jak vertikální, tak horizontální mozaiku prostorových segmentů krajiny. Naše půdy venkovské krajiny nejsou tak jednoduché, jak se nám jeví na půdních mapách. L. Smolíkova v řadě prací přesvědčivě prokázala, že půda sama o sobě je většinou palimpsestem, když se zabývala paleosoly, počínaje starými zvětralínovými pláští přes vývoj půd v pleistocénu a antropickou přeměnu počínaje neolitem až ke stáří současného půdního humusu.

Řadu půd chápeme nesprávně. Degradované černozemě jsou vesměs regradovanými luvisoly, řada půd Vysočiny považovaných dříve za podzoly jako důsledek degradace půd jsou zkulturněné pseudogleje atd. Obdobně je tomu s tvary reliéfu krajiny, vodní sítí, oběhem vody. Proměny klimatu jsou většinou „zapsány“ v ostatních přírodních složkách, u bioty je to v genofondu, relikttech, či endemitech. Projevuje se subrecentní zesteptnění krajiny venkova, sou-

časná subdezertifikace, fluktuace klimatu s výraznější amplitudou „patternu“ časoprostorového.

Krajinný palimpsest je prostě složitý, stačí se jen poohlédnout na vývoj venkovské krajiny v holocénu a nestačíme se divit. Naše redukce složitosti je v tomto případě informačně zhoubná: v informačních systémech o území k sobě řadíme stavy složek krajiny a shlukujeme je do typů bez ohledu na to, zda jde o relikty stavů, oscilaci kolem současného invariantu, či emergenci nového invariantu, subinvariantu, sukcese, resp. subklimaxy. Klíčem k dešifrování je studium interakce odezev časově diferencovaných procesů. Možná bychom měly začít tím, že zvolíme diskurs ke čtení krajinného palimpsestu. Neustálé hledání homeostázy krajiny nás odvádí od studia její homeorheze, která v naší krajině dominuje. Předávkováním venkovské krajiny ji totiž vůbec neudržujeme v rovnováze. Pleteme si přírodně technické systémy, chemicky kontrolovaná pole s přírodní stabilitou, je to prostě mystifikace, kamufláž.

Pojďme k něčemu příjemnějšímu. Z pláten mistrů tradiční, klasické krajiny na nás hledí idylická, pastorální, bukolická krajina. Nejde jen o vizuální atraktivitu. Nahlédnutím do výčtu robotních povinností z poloviny 18. stol. zjistíme, že na Vysočině se pěstovalo přes 30 druhů zeleniny a ovoce, dnes je vozíme spíše ze subtropů a tropů. Dokonce i výčet pracovních povinností nevolníků je lepší než program současných fitcenter. Naše nostalgje po klasické krajině je zřejmě dána tím, že prožíváme vrcholnou fázi moderní krajiny přivedené zemědělskou výrobou k samé hranici monofunkční zemědělské krajiny. Její prostorové uspořádání je nejen produktem, nýbrž i zábranou vyváženější ekologie zemědělské krajiny v rámci krajiny venkovské. Moderní krajina je jasně produktem industriální společnosti, která přenesla masovou produkci z továren i na pole. Ušetřeny nezůstaly ani lesy, ideálem se staly smrkové monokultury.

Třetím přiblížením k pochopení krajiny je látkově energetické paradigma, spočívající ve studiu oběhu živin, škodlivin, sedimentů, energie, agrochemikálií, odpadu atd. Dosud převládající indikační role bioty ve výzkumu krajiny je spojována až nahrazována chemickou indikací toxicity/intoxicity krajinných segmentů. Náš společný geograficko-chemický projekt v povodí Bělé (přítoku Svitavy) spočívající mj. v chemickém rozboru povr-

chových vod a korytových sedimentů ukazuje, že interpretace výsledků je možná spíše syntagmaticky než paradigmaticky. Geochemické pozadí, nonlinearita lidských aktivit, aktivizace chemických odezev dřívějších akumulací v krajině, pohyblivost chemických bariér, promývání koryt za vysokých vodních stavů, fragmentace krajinných segmentů a jejich kontrastnost v toxicitě/intoxicitě nás vedou k nezbytnosti odlišného diskursu o toxicitě/puritě krajiny. Je třeba opustit omláná klíše jak o totální devastaci celé krajiny, tak o jejím celoprostorově příznivém stavu, krajina je i chemicky prostorově diferencovaná.

Ale dost již s výčtem problémů, pojďme kousek k rezoluci, tj. k jejich řešení. Hynkova manažerská představa vycházející z rozlišení uživatelů, rozhodovatelů a výzkumníků v krajině působících dnes nestačí. I nosná koncepce Ružičkova týmu - LANDEP - od analýz, přes syntézy, interpretaci k evaluaci a propozici potřebuje inovaci. Další přístupy školy krajinných syntéz (Drdoš, Urbánek, Mazúr) operující s krajinným potenciálem, diagnostikou, terapií, destrukcí, prognózami, prevencí, interdisciplinárností, jsou pojmově pestřejší a blíží se k Drdošově realizaci, která je studií spíše regionálně geografickou. Stále se pohybujeme k doznívání iniciální vlny geografického výzkumu krajiny zahájeného Ružičkem, Demkem, Mičianem, Drdošem, k nimž je třeba přičíst Miklóse, Ofahela, Kozovou, Lehotského, Trnku, Lipského a další, od nichž by měla přijít další vlna.

Prostorově precizní analýza krajiny jakoby geografům brala síly, jež chybějí v aplikační poloze, rezolucie. V tom jsou zase lepší další specialisté na krajinu, za zmínku stojí Jenfkův tým zkoumající Třeboňsko, kde se projevil nový diskurs, rovněž Lřwův tým obdobně zkoumající jižní Moravu, tandem Buček, Lacina a aplikovaný přístup Ungermanův. Nesporně se formuje směr spojený s uplatňováním metodiky EIA, která pozitivně ovlivní posuv k rezoluci. Nebo to však směr jediný, paleta řešení by měla být pestřejší.

Ustálení a praní

Spojujeme obě operace, první spočívá v hledání rovnováh, stability venkovské krajiny, další pak v jejím vyčištění, snížení toxicity. Na rozdíl od proponovaných systémů jsem skeptičtější a spíše se

orientují na krajinné ekologické situace, jež jsou ve vztahu k systémům poruchami a naopak, systémy jsou pro ně pozadím. Nemám na mysli standardní situace jakožto systémové fáze v rámci invariantu.

Chápání venkovské krajiny jako zázemí města nese určité přitakání hazardním situacím, jež by neměly být situacemi standardními. Město jako centrum chce z venkovské krajiny zdravé potraviny, čistou vodu, upravené suroviny pro pokud možno čisté zpracování. Přitom městy produkovaný odpad směřuje většinou do venkovské krajiny, obdobně odpadní vody a znečištěné ovzduší. Města jsou propojena různými sítěmi, které krájí venkovskou krajinu, našťastí slouží i venkovským sídlům, ale města také zaplavují venkovskou krajinu ne vždy ekologicky se chovajícími rekreanty. Vazba město-venkov má ekologickou dimenzi: čisté do města, znečištěné na venkov. I vazby socioekonomické, kulturní jsou nikoliv partnerské, ale posunuté. Nicméně města jsou pro venkovské obyvatelstvo atraktivní. Nejen do nich zajíždí, ale přebírá městský způsob života, odcizuje se venkovské krajině. Jen starší generace si udržuje reliktní formy chování. Ekonomicky aktivní obyvatelé venkova většinou ve městech pracují, nakupují, dokonce tráví volný čas, mládež propadá městu zcela a připravuje se na stěhování. Nastane bod obratu?

Ať ano či nikoliv, problémy venkovské krajiny vyžadují řešení. Nejdříve uvedeme teoretický přístup. Vycházíme z konceptu krajinné ekologické situace: rozumíme jí celistvý, prostorově a časově vymezený ekologicky relevantní vztah v rámci interakce člověk/lidé - příroda/krajina, činnost člověka v krajině, jednání v rámci ekologických vazeb. Prostor ekologické jednání označují jako lokus, širší prostor jako scénu, čas činnosti jako událost, postavení člověka jako roli, strom dílčích cílů činnosti jako scénář, vlastní jednání je trajektorií k dosažení žádoucích, očekávaných situací, tedy přechod k jiné situaci, většinou řešící nějaký ekologický střet, konflikt. Nelze podceňovat přirozené propojení člověka s jeho prostředím jednak přes receptory a efekty propojené pamětí a reakcemi, jednak přes semiotický model situace pro rozhodování v semantickém kontextu. Obojí se projevuje v percepci prostředí a chování lidí v rámci interakce s prostředím. Vztah chování a percepcie není striktní, chování výrazně ovlivňuje sociální vazby, zatímco percepcie je více sou-

částí přirozeného světa člověka. Chování může být i herní, zaměřené nikoliv na to, co krajina je, ale co se s ní dá dělat. Právě to může způsobit střet zájmů: různé subjekty mají na téže lokusu a v téže události rozdílné, konfliktní cíle. Situace rozlišujeme proto, abychom je řešili, odtud v názvu článku rezolutika, převáděli průběžné situace na situace žádané, očekávané. Přechod od jedné situace k druhé, transformace situace, probíhá nějakou činností, jednáním za určitých podmínek. Výsledek této činnosti označujeme jako produkci ve vztahu k podmínkám. Bere-li v úvahu subjekty jako nositele jednání, pak jim jejich činností vznikají určité výhody, či nevýhody: produkce se stávají transakcemi. V herní situaci lze nalézt řešení, jež nemusí být pro účastníky nevýhodné.

Naše dosavadní modely ekologie venkovské krajiny předpokládají spíše styl normativní: rituální chování lidí, nebo imitační chování, či s rolemi. Naproti tomu se podceňuje situační chování. Gaze-Rapport a Pospělov tvrdí, že situační chování je buď analytické, nebo zábavné, či herní. Klíč k rezolutice je asi ve vějří normativního a situačního chování, jež subjekty mohou obměňovat.

Podívejme se nyní do sklady venkovské krajiny. Najdeme v ní obyvatelstvo v sídelních systémech, agrární struktury, lesní kultury, působící přírodní procesy, přírodní struktury, zdroje s potenciály a omezeními, infrastrukturu, instituce, administrativu a správu, trh, rekreaci a rovněž aktivity kulturní, společenské, to vše v prostorovém uspořádání využití krajiny, jež pracovně označujeme „land use“. Jeho prostorové segmenty jsou základními lokusy krajiny, jež se projevují událostmi. Rozhodující je sociální chování lidí v krajině skládající se z dílčích činů, skutečným záměrů v určitém referenčním společenském kontextu. Sled činů dává trajektorii události, sekvenci situací. Základem organizace chování jsou aktivní poznatky - kognitivní struktury, na něž navazují procedury, ale i inerce, nikoliv naopak: procedury nelze stavět před aktivní poznatky, jak se to zhusta děje.

Denně jezdím kolem pruhu stromové a keřové vegetace na březích potoka Úmoří v Boskovické brázdě. Před léty měla být vykáčena, ale našel se osvěcený pracovník odboru životního prostředí a společně jsme ji zachránili. Uvedený pojmový aparát se ukázal jako velmi praktický pro řešení tehdejší krajinně-ekologické situace. Vše začínalo právě ak-

tivními poznatky, studiem chování subjektů v lokusu nivy a jejího okolí, rozeznáním jejich rolí, scénářů atd. Kombinací normativního a situačního chování jsme dospěli k velmi rozumnému kompromisu. Po několika měsících jsem zjistil, že tuto hru odnesla jiná niva... hrdinství se prostě nekonalo.

A teď krok dál: Glück, Magel a další autoři slibují venkovu budoucnost, tedy v ES, ale co naše venkovská krajina? Ještě v ní sem-tam najdeme segmenty tradiční krajiny, ale dominuje extrémní modernost a bude zřejmě načase zařadit zpátečku. Řešením se zřejmě stane krajina postmoderní. Dojde nejen k ekologickým zlepšením, ale i k ekologickým masakrům. Hlavní změnou procházejí vlastnické vztahy, zesílí vliv soukromého sektoru, ale i samosprávy, ekoaktivistů, občanských iniciativ - mohou se opřít o ekologickou legislativu jako normativní standard, svůj vliv si zřejmě udrží rezorty. V každém případě přibývá silných subjektů a diktát shora se postupně mění na krajinný diskurs citlivější ekologicky, environmentálně. Je naivní si myslet, že ekologická legislativa vše vyřeší. Čeká nás růst šancí pro mnohoznačnost, fragmentace, rétorika, ba anarchie, hry, performance, antitéze, absence, desinterpretace, mutace, ironie, indeterminace atd., tolik příznačné pro postmodernizmus (Hasan). Od výzkumu krajiny potřebujeme kritéria pro rozmanitější využívání krajiny, po polyfunkčnosti voláme již dlouho, designéři by nám měli navrhnout více forem využití a k tomu je nezbytný nový diskurs. V něčem bude třeba jít před modernu. Meeus a Vroom prohlašují slova „pokrok“ a „konvence“ za matoucí. Vzpomeňme starého dobrého K.G. Chestertona: pokrok je to, co nevyžaduje změnu. Náš venkov sice horuje pro program obnovy, ale aktivita a iniciativa lidí nemá zatím tu správnou provozní teplotu. Venkovská krajina nesnese holou tržní ekonomiku, kulturní krajina žádá kulturní, sociální a ekologickou verzi, v Evropě již na to přišli, co my? Tao?